

JUSTYNA JASIEWICZ
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski
e-mail: justyna.jasiewicz@uw.edu.pl

METODY ETNOGRAFICZNE W BIBLIOTEKOZNAWSTWIE

Justyna Jasiewicz, dr, adiunkt na Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zajmuje się problemem kompetencji informacyjnych młodzieży, społecznymi konsekwencjami korzystania z Internetu oraz przemianami mediów masowych w perspektywie rozwoju ICT. Autorka publikacji *Kompetencje informacyjne młodzieży* (Warszawa, 2012) oraz licznych artykułów naukowych i popularnonaukowych publikowanych w pracach zbiorowych: „Przeglądzie Bibliotecznym”, „Information-Wissenschaft und Praxis”, „Gazecie Wyborczej”, współautorka pracy *Informacja zdrowotna. Oczekiwania i kompetencje polskich użytkowników* (Warszawa 2013). Członkini licznych zespołów badawczych, ekspertka szeregu organizacji pozarządowych, w tym Fundacji Orange i Fundacji Nowoczesna Polska, w latach 2014-2016 head of research w Centrum Cyfrowym Projekt: Polska.

KEYWORDS: Bibliotekoznawstwo. Etnografia. Metodologia. Metody badawcze. Metody etnograficzne.

ABSTRACT: **Teza/cel** – Celem artykułu było podjęcie próby przeanalizowania obecności i wykorzystania etnograficznych metod badawczych w bibliotekoznawstwie. W związku z tym przeprowadzono analizy w zakresie stosowania obserwacji, badań terenowych oraz badań dziennikowych w projektach poświęconych pracownikom, użytkownikom i usługom bibliotek. **Metoda** – We wnioskowaniu wykorzystano wyniki badań własnych autorki, która przeprowadziła obszerne badanie w zakresie wykorzystania poszczególnych metod badawczych w piśmiennictwie naukowym. Analizy te zostały przeprowadzone w oparciu o zbiór 4832 abstraktów artykułów z 13 czasopism dziedzinowych (11 zagranicznych i 2 polskich najważniejszych tytułów), z lat 2010-2015. W artykule zaprezentowano wyniki dotyczące wykorzystania metod etnograficznych. Analizy ilości-

we wzbogacono przeglądem wybranych sposobów stosowania przedmiotowych metod w piśmiennictwie naukowym. **Wyniki** – W wyniku badania stwierdzono, że metody etnograficzne są w ograniczony sposób stosowane w bibliotekoznawstwie. W literaturze zagranicznej ich występowanie jest rzadkie, zaś w polskiej – incydentalne. **Wnioski** – Jednocześnie zaprezentowane różnorodne sposoby wykorzystania tych metod w badaniu zagadnień, w których metody deklaratywne są niewystarczające, pozwala sądzić, że potencjał zastosowania metod etnograficznych w badaniach bibliotekoznawczych jest znaczący.

Bibliologia i informatologia, wraz ze zmianami pola badawczego – w tym jego poszerzaniem, nabieraniem cech interdyscyplinarności – adaptuje narzędzia badawcze wykorzystywane przez inne dyscypliny. Dzięki poszerzaniu instrumentarium metodologicznego możliwe jest rozpoznawanie nowych zjawisk oraz ujrzenie zagadnień wyraźnie zakorzenionych w polu dyscypliny z innej perspektywy. Analizy piśmiennictwa naukowego wskazują, że obok narzędzi wypracowanych w obszarach nauki o książce oraz nauki o informacji, tj. metod proveniencyjnej, typograficznej, bibliograficznej (Bieńkowska, 1989) oraz bibliometrycznej (Chu, 2015; Chu & Ke, 2017), często stosowane są metody badań sondażowych, wywiady oraz inne techniki badawcze zapożyczone z obszaru nauk społecznych, w tym przede wszystkim socjologii. Grupą metod i technik badawczych, które stanowią oś niniejszego artykułu, są metody etnograficzne. Jego celem jest podjęcie próby przeprowadzenia analizy ich wykorzystania w bibliotekoznawstwie. Analiza ta będzie przeprowadzona w dwóch ujęciach – ilościowym (poprzez zaprezentowanie wyników badania polskiego i zagranicznego piśmiennictwa naukowego za lata 2010-2015) oraz jakościowym (poprzez zaprezentowanie przykładów wykorzystania metod etnograficznych w badaniach użytkowników bibliotek i ich obsługi). W związku z powyższym w pierwszej kolejności przedstawiona zostanie pokrótce etnologia jako dyscyplina naukowa oraz wykorzystywane w jej obszarze etnograficzne metody badawcze, by na tym tle przedstawić wyniki analiz stosowania tych narzędzi w bibliotekoznawstwie we wspomnianych ujęciach.

1. ETNOLOGIA JAKO DYSCYPLINA BADAWCZA

Etnologia jest nauką skupioną na opisie grupy ludzkiej – jej instytucji, zachowań interpersonalnych, wytworów materialnych i przekonań (Angrosino, 2010). Jej korzenie sięgają badań niewielkich, niepiśmiennych, tradycyjnych społeczeństw, a metodologiczne podwaliny tej dyscypliny w zasadniczym stopniu ukształtował Bronisław Malinowski (Malinowski, 1987). Zanim jednak Malinowski w wyniku dwuletniej obserwacji mieszkańców Wysp Trobriandzkich opracował monumentalne publikacje, formułując postulaty i reguły, którymi powinien kierować się badacz

w terenie, etnologia była dyscypliną gabinetową, opierającą się głównie na materiałach dostarczanych przez podróżników i misjonarzy (Wala, 2011). Pierwsi przedstawiciele tej dyscypliny, działający na przełomie XIX i XX w., definiowali swój przedmiot zainteresowania jako „kulturę”, „religię” lub „społeczność”, co ze względu na ówczesne uwarunkowania społeczno-polityczne zawsze nosiło charakter kolonialny: w przypadku polskim badacze z miasta interesowali się wsią, w przypadku krajów anglosaskich – biali badacze pisali o „kolorowych” tubylcach (Cichocki et al., 2012). W połowie XX w. ukształtowało się zrozumienie „tubylczego” punktu widzenia i „umieszczenie się” po stronie badanych. „W ostatnich kilkudziesięciu latach [etnologia – przyp. aut.] zmieniła zarówno przedmiot, jak i metody badań. Od nauki pięćdziesiąt lat temu kojarzonej, przynajmniej w Polsce, ze zbieraniem informacji o łowickich pasiakach czy kurpiowskich wycinankach, przeistoczyła się w dziedzinę odważną intelektualnie i politycznie śmiałą” (Cichocki et al., 2012). W końcówce XX w. wykrystalizowanym przedmiotem jej zainteresowania stał się człowiek postrzegany jako istota kulturowa w jej wymiarze globalnym oraz w jej wymiarach przestrzennych, zwłaszcza w ramach ugrupowań etnicznych (Staszczak, 1987). Z czasem zainteresowania etnografów zaczęły się rozszerzać i obejmować kolejne, mniej rustykalne obszary: mniejszości narodowe, grupy zawodowe, instytucje, a w końcu również media (Cichocki et al., 2012).

Etnografowie podczas badań skupiają się na rutynowych, codziennych działaniach (Angrosino, 2010). Dlatego też najlepiej sprawdzają się tam, gdzie z różnych względów nie można polegać na deklaracjach, w tym np. w przypadku czynności rutynowych, uznawanych przez badanych za oczywiste i niewymagające komentarza, sprzecznych z autoprezentacją zachowań rzeczywistych, wzorów zachowań zamkniętych grup lub subkultur, czy też czynności określanych przez otoczenie fizyczne badanych. Badania etnograficzne prowadzone są w naturalnym środowisku badanego (Crabtree et al., 2000; Wilson, 2015) i nastawione są na szeroką eksplorację, również tych elementów, które nie zostały przewidziane na etapie planowania badania (Dąbrowska et al., 2016). Ponadto, jako badania mieszczące się w nurcie analiz jakościowych, charakteryzują się tym, że opierają się na pracy w terenie (są prowadzone w naturalnym środowisku badanych), mają charakter spersonalizowany (badacz pozostając w codziennym kontakcie z badanym staje się zarówno uczestnikiem, jak i obserwatorem badanego życia codziennego), są wieloczynnikowe (ze względu na swój charakter są prowadzone z wykorzystaniem kilku metod badawczych – szerzej na ten temat w podrozdz. 1.1), wymagają długotrwałego zaangażowania badacza (obserwacja może być prowadzona w okresie od kilku tygodni do roku i dłużej), mają charakter indukcyjny (prowadzić mają do wskazania ogólnych wzorów zachowań lub teorii,

a nie potwierdzenia hipotez w terenie), opierają się na dialogu (wnioski wypracowywane przez badaczy są na bieżąco komentowane przez badanych) oraz mają charakter holistyczny (dążą do uzyskania jak najpełniejszego obrazu badanej grupy) (Angrosino, 2010).

1.1. METODY BADAŃ ETNOGRAFICZNYCH

Badania etnograficzne charakteryzują się specyfiką metod badawczych, w ukształtowanie których ogromny wkład miał Bronisław Malinowski. Podczas wspomnianego już kilkuletniego pobytu na Trobriandach, w Papui Nowej Gwinei, określił klasyczne metody etnograficzne: rozmowę etnograficzną (wywiad) oraz obserwację (w tym przede wszystkim obserwację uczestniczącą). Metody wypracowane przez Malinowskiego zostały w późniejszych latach rozwinięte i udoskonalone przez kolejne pokolenia etnografów i dziś zalicza się do nich również analizę przedmiotów, dokumentów, stanów faktycznych oraz elementy socjologii wizualnej. Wszystkie te metody charakteryzują się osadzeniem w terenie, gdzie możliwości kontrolowania warunków przez badacza niemal nie istnieją. Z tego powodu muszą one być możliwie elastyczne, zarówno pod względem metodologii, jak i organizacji badania, w zależności od sytuacji i badanego zagadnienia (Dąbrowska et al., 2016; Flick, 2011).

Badania etnograficzne wymagają często łączenia różnych narzędzi badawczych, co sprawia, że są z natury triangulacyjne. W etnografii można mówić o dwóch typach triangulacji: ukrytej i jawnej. Triangulacja ukryta przejawia się w spontanicznym łączeniu różnych metod (np. wywiadu i obserwacji) podczas badania terenowego. W wyniku takiego podejścia można osiągnąć nie tylko krzyżową walidację wyników, ale również szerszą i głębszą wiedzę na temat badanego zjawiska. Ta swoista sytuacja, kiedy badacz, powodowany wymogami terenu, wyzwala się spod metodologicznych ograniczeń stosowanego narzędzia sprawia, że etnografia jest naturalnym gruntem stosowania tzw. metodologii hybrydowych, w których uzupełniające się metody są stosowane do rozpoznania różnych aspektów badanych zjawisk. W przeciwieństwie do triangulacji ukrytej, triangulacja jawna polega na zaplanowanym, rzetelnym wysiłku systematycznego łączenia różnych metod zbierania i analizy danych oraz łączeniu ich na gruncie programów teoretycznych i metodologicznych stanowiących ich podłoże. W wyniku tego triangulacja jawna pozwala na przełamanie ograniczeń etnografii (tj. badania zjawisk występujących „tu i teraz”) przez poszerzenie perspektywy etnograficznej o ujęcie biograficzne czy kognitywne (Flick, 2011).

Podstawową metodą prowadzenia badań etnograficznych jest obserwacja, która może być prowadzona z różnym stopniem zaangażowania

badacza¹, w sposób jawny lub ukryty². Obserwacja pozwala na określenie, co robią i jak zachowują się badani w sytuacjach, które umykają ich uwadze, nie są urefleksyjnione lub – jak już wspomniano – są uważane za coś oczywistego (Wildemuth, 2009a). Szczególnie często wykorzystywanym narzędziem badań etnograficznych jest obserwacja uczestnicząca, która jest prowadzona podczas możliwie długiego pobytu badacza w terenie. „Etnograf podczas tak pojętej procedury badawczej stara się spostrzec (i zanotować) jak najwięcej ze społecznego «dziania się», często uczestnicząc «w akcji», na przykład współkibicując podczas walki kogutów, czy mieszkając w cygańskim obozowisku” (Cichocki et al., 2012). Wywiad etnograficzny, często będący dopełnieniem obserwacji, cechuje otwarta i dynamiczna forma pozwalająca na zdobycie głębokich informacji, do których nie można dotrzeć przy wykorzystaniu narzędzi badań ilościowych (Cichocki et al., 2012). Szczególnym typem badań etnograficznych są badania dziennikowe, często wspierane również fotorelacjami. Badania te, mieszczące się w nurcie obserwacji nieuczestniczącej, polegają na analizowaniu materiałów uzyskanych od uczestników badania, w tworzeniu których badacz nie brał bezpośrednio udziału. W praktyce badawczej uczestnicy zapisują, np. każdorazowe wykonanie jakiejś czynności i/lub emocje z tym związane w danym, zamkniętym okresie (np. w ciągu tygodnia lub semestru).

Rezultatem badań etnograficznych jest raport, w którym badacz posługuje się tzw. gęstym opisem. Opis taki ma dać czytelnikowi wrażenie doświadczenia społeczności, w której badacz przebywał. Wśród rodzajów narracji etnograficznej wyróżnić można jej trzy powszechne style:

- realistyczny – historie przedstawione są w bezosobowy, obiektywny sposób przez niezaangażowanego emocjonalnie badacza,
- konfesyjny – historia przedstawiona jest z jawnie subiektywnego punktu widzenia badacza, którego rola jest centralna,
- impresjonistyczny – historia otwarcie odwołuje się do literackich środków wyrazu, w związku z czym opis zawiera dialogi, rozbudo-

¹ W zależności od stopnia zaangażowania w działania badanej społeczności wyróżnia się obserwację uczestniczącą i nieuczestniczącą oraz bezpośrednią i pośrednią. Obserwacja uczestnicząca jest prowadzona przy pełnym zaangażowaniu badacza w działania badanej społeczności, tj. z pozycji insidera, gdy badacz czasowo wtapia się w kulturę, jednocześnie biorąc w niej udział, obserwuje i dokumentuje (gdzie pojawia się ryzyko nadmiernego wtopienia w badaną społeczność – tzw. zjawisko *go native*). Obserwacja nieuczestnicząca jest prowadzona z pozycji outsidera, „przybysza z innej planety”, który bez kategoryzacji i ocen opisuje obserwowaną rzeczywistość. Obserwacja bezpośrednia polega na badaniu grupy lub organizacji z jasno określonej pozycji gościa, kiedy badacz wtapiając się w teren – ale nie w kulturę – dogłębnie poznaje grupę. Obserwacja pośrednia pozwala z kolei na badanie zjawisk społecznych w oparciu o zgromadzone informacje, filmy, opisy, w przygotowaniu których badacz nie brał bezpośrednio udziału (Curry, 2005; Wildemuth, 2009a).

² W przypadku obserwacji jawnej badani wiedzą, że ich czynności są śledzone przez badacza, który efekty swoich badań opracowuje w celach naukowych. W przypadku obserwacji ukrytej badani nie wiedzą, że ich działania podlegają badaniu, zatem proces badania jest prowadzony bez ich wiedzy i zgody, co w oczywisty sposób rodzi pytania i wątpliwości natury etycznej.

wane i subiektywne opisy osób, miejsc, wnętrz, metafory jak również retrospekcje i wybieganie w narracji naprzód.

Niezależnie jednak od przyjętej formy narracji report etnograficzny o cechach naukowych musi zawierać części wymagane w każdej publikacji naukowej, tj. wprowadzenie, opisanie terenu obserwacji, gęsty opis analityczny oraz wnioski (Angrosino, 2010).

2. ZASTOSOWANIE METOD ETNOGRAFICZNYCH W BIBLIOTEKOZNAWSTWIE

Intensywność stosowania metod etnograficznych w obszarze bibliologii i informatologii najlepiej obrazują analizy bibliometryczne. W tej części tekstu zostaną przytoczone wnioski z analiz piśmiennictwa naukowego zaczerpnięte z literatury przedmiotu oraz będące wynikiem badań własnych autorki.

Michael Khoo wraz ze współpracownikami przeprowadził badanie piśmiennictwa naukowego po kątem wykorzystywania metody etnograficznej, by ustalić, które z nich są stosowane oraz w jakiego rodzaju publikacjach występowały. W oparciu o zasoby elektroniczne (bazy piśmiennictwa naukowego oraz bazy abstraktów LISA – od 1969 r. do teraz, LISTA – od 1965 r. do teraz, LLIS – od 1982 r. do teraz) wyszczególnił zasób 81 publikacji, które zostały przygotowane z wykorzystaniem metod etnograficznych. W zbiorze tym znalazły się zarówno artykuły naukowe (52), jak również raporty (12) i publikacje pokonferencyjne (14). Analizy wyodrębnionych publikacji wskazały, że najczęściej wykorzystywanymi metodami były: obserwacja badanych w ich naturalnym otoczeniu (66 wystąpień, 81,5%) oraz wywiady etnograficzne (62 wystąpienia, 76,6%). Rzadziej wykorzystywane były badania terenowe (36 wystąpień, 44,4%), wywiady etnograficzne z grupą badanych (19 wystąpień, 23,5%) oraz badania dzienniczkowe (14 wystąpień, 23,5%) (Khoo et al., 2012). Z kolei z analiz zawartości najważniejszych czasopism dziedzinowych przeprowadzonych przez Heting Chu wynika, że metody omawiane w niniejszym artykule są wykorzystywane przez publikujących w nich autorów, choć nie są to metody, na których oparta jest większość artykułów. Chu analizując artykuły opublikowane w lata 2001-2010 w trzech czasopismach ("Library & Information Science Research", "Journal of Documentation", "Journal of The American Society for Information Science and Technology", łącznie 2627 artykułów) zanotowała wykorzystanie obserwacji na poziomie 89 wystąpień, badania terenowe na poziomie 21 wystąpień, zaś badania dzienniczkowe – na poziomie 20. Taka intensywność wykorzystywania sytuuje obserwację jako ósmą pod względem intensywności wykorzystania metodę badawczą, badania terenowe jako dwunastą, a badania

dzienniczkowe – trzynastą w całym analizowanym zbiorze. Ze względu na różnice w objętości czasopism objętych analizą, najczęściej wystąpień każdej z metod zaobserwowano w czasopiśmie „Journal of The American Society for Information Science and Technology”. Warto jednak zauważyć, że jeśli chodzi o udział procentowy w każdym analizowanym tytule jest on zbliżony i waha się na poziomie ok. 3% (Chu & Ke, 2017).

Obserwacje te pozwalają sądzić, że choć obecność metod badań etnograficznych w piśmiennictwie naukowym dyscypliny nie jest zbyt silna, to jest ona zauważalna. Jednocześnie warto podkreślić, że powyższe wyniki odnoszą się do całej dyscypliny, która swym zakresem obejmuje zarówno problematykę nauki o książce – w tym bibliotekoznawstwo – jak i nauki o informacji.

2.1. WYKORZYSTANIE METOD ETNOGRAFICZNYCH

W BIBLIOTEKOZNAWSTWIE – WYNIKI ANALIZ ILOŚCIOWYCH

W związku z celem badania, jakim jest analiza obecności i wykorzystania metod etnograficznych w piśmiennictwie z obszaru bibliotekoznawstwa, przedstawione zostaną wyniki badań własnych autorki, która przeprowadziła szeroką analizę zagranicznego i polskiego piśmiennictwa naukowego z przedmiotowej dyscypliny. Ogólne wyniki tych dociekań zostały przedstawione w innych publikacjach (Jasiewicz, 2017, 2018), zaś w tym miejscu zaprezentowane zostaną wyłącznie wyniki badań dotyczące metod badań etnograficznych. By jednak przytoczyć wybrane wyniki, należy krótko opisać metodologię przeprowadzonego badania.

Badanie, o którym mowa, zostało rozpoczęte w 2016 r. i było przeprowadzone w dwóch etapach. W pierwszej kolejności przeprowadzono analizę zawartości najważniejszych zagranicznych czasopism dziedzinowych: pięciu czasopism z obszaru *information science* i sześciu z obszaru *library science* (analizy prowadzono rozłącznie dla subdyscyplin)³. W drugiej kolejności przeanalizowano zawartość dwóch najważniejszych polskich czasopism naukowych z obszaru bibliologii i informatologii. Łącznie przeanalizowano zawartość 13 czasopism dziedzinowych. W tabeli 1 przedstawiono tytuły czasopism objętych analizą.

³ Z charakteru dyscypliny wynika trudność z jednoznacznym przyporządkowaniem czasopism do poszczególnych pól. Ze względu jednak na cel badania starano się wydzielić czasopisma, w których dominują publikacje z zakresu jednej lub drugiej dyscypliny, co nie oznacza, że treści obydwu subdyscyplin nie występują wzajemnie w poszczególnych tytułach.

Tabela 1

Tytuły czasopism objętych analizą

Czasopisma zagraniczne z obszaru <i>information science</i>	Czasopisma zagraniczne z obszaru <i>library science</i>	Czasopisma polskie
"Information Systems Research" "Journal of Information Technology" "Journal of Informetrics" "MIS Quarterly" "Journal of the American Medical Informatics Association"	"Journal Of Academic Librarianship" "Library & Information Science Research" "College & Research Libraries" "Journal of the Medical Library Association" „Journal of Documentation” "Journal of The American Society for Information Science and Technology"	„Przegląd Biblioteczny” „Zagadnienia Informatyki Naukowej”

Źródło: oprac. własne.

W przypadku wszystkich czasopism, konsekwentnie analizą objęto artykuły naukowe (po wcześniejszym wyłączeniu sprawozdań, recenzji itd.) opublikowane w latach 2010-2015. Podstawą badania były abstrakty artykułów (łącznie 4832 abstrakty), które były analizowane pod kątem metod badawczych użytych przez autorów i kodowane zgodnie ze schematem zaproponowanym przez Heting Chu, który konsekwentnie stosowano we wcześniejszych opracowaniach (Chu, 2015; Chu & Ke, 2017). Wyniki badań przeanalizowano zarówno pod kątem wykorzystywania różnych metod i narzędzi badawczych (szczególnie zaś nauk społecznych) w dyscyplinie.

Jak już wspomniano, w niniejszym artykule zaprezentowane zostaną wyniki analiz w zakresie wykorzystania metod badań etnograficznych w bibliotekoznawstwie. W związku z tym przedstawione zostaną dane obrazujące wykorzystanie obserwacji, badań terenowych i badań dziennikowych w grupie czasopism zagranicznych z obszaru *library science* (Tab. 1, kolumna 2) oraz dwóch czasopism polskich (Tab. 1, kolumna 3).

Z przeprowadzonych analiz wynika, że metody badań etnograficznych nie są często wykorzystywane przez autorów publikujących w najważniejszych czasopismach z obszaru *library science*. Jak widać w tabeli 2, niezależnie od tytułu czasopisma zastosowanie wybranych metod jest niskie. W całym zbiorze odnotowano 20 artykułów opartych o obserwację (0,8% całości zbioru), 19 artykułów opartych o badania terenowe (0,8% całości zbioru) i 5 artykułów opartych o badania dziennikowe (0,2% całości zbioru). Wykorzystanie metod etnograficznych jest niskie i utrzymuje się na poziomie kilku wystąpień w jednym roczniku czasopisma. Wyjątkiem jest "Journal of Documentation", w przypadku którego odnotowano nieco wyższe niż w pozostałych czasopismach zastosowanie przedmiotowych metod. Nie odnotowano różnic w zakresie intensywności wykorzystywania wybranych narzędzi pomiędzy rocznikami poszczególnych tytułów, co mogłoby mieć miejsce np. w przypadku numerów tematycznych.

Tabela 2

Wykorzystanie metod etnograficznych w zagranicznych czasopismach z obszaru *library science* w latach 2010-2015

	Obserwacja	Badania terenowe	Badania dzienniczkowe
"Journal Of Academic Librarianship"	1%		
"Library & Information Science Research"	1%	0,50%	
"College & Research Libraries"		0,90%	0,40%
"Journal of the Medical Library Association"	0,80%		0,40%
„Journal of Documentation”	1,40%	2,40%	
"Journal of The American Society for Information Science and Technology"	0,70%	0,70%	0,30%
Średnio (w całym zbiorze)	0,80%	0,80%	0,20%

Źródło: oprac. własne.

W polskich czasopismach dziedzinowych objętych analizami zaobserwowano jeszcze niższe wykorzystanie przedmiotowych metod. W żadnym z przeanalizowanych abstraktów (łącznie 182 abstrakty) nie natrafiono na informacje o wykorzystaniu badań terenowych lub dzienniczkowych. W przypadku czterech artykułów („Przegląd Biblioteczny” – 2 wystąpienia, „Zagadnienia Informacji Naukowej” – 2 wystąpienia) zanotowano wykorzystanie obserwacji, choć należy zauważyć, że tylko w połowie z nich mamy do czynienia ze zbiektywizowaną metodą badawczą. W dwóch abstraktach użyto sformułowania „obserwacje własne”, co pozwala sądzić, że mamy do czynienia z refleksją odautorską popartą doświadczeniem, a nie usystematyzowanym procesem badawczym. Takie wskaźniki sytuują wykorzystanie badań prowadzonych z wykorzystaniem obserwacji na poziomie 2% w całym zbiorze oraz na tym samym poziomie w zbiorach artykułów z obydwu czasopism. W związku z powyższym można zauważyć, że wykorzystanie metod badań etnograficznych w polskim piśmiennictwie naukowym objętym analizą jest incydentalne. Świadczy to, że metody te nie są zakorzenione w dyscyplinie.

Tabela 3

Wykorzystanie metod etnograficznych w polskich czasopismach z obszaru bibliologii i informatologii w latach 2010-2015

	Obserwacja	Badania terenowe	Badania dzienniczkowe
„Przegląd Biblioteczny”	2%	0%	0%
„Zagadnienia Informacji Naukowej”	2%	0%	0%

Źródło: oprac. własne.

Przytoczne powyżej wyniki badań bibliometrycznych, mających na celu określenie udziału metod badań etnograficznych w bibliotekoznawstwie świadczą, że ich stosowanie w dyscyplinie jest w znacznym stopniu ograniczone. W literaturze zagranicznej jest ono rzadkie, zaś w polskiej, w badanym zbiorze – całkowicie incydentalne.

3. PRZYKŁADY ZASTOSOWANIA METOD ETNOGRAFICZNYCH W BIBLIOTEKOZNAWSTWIE

Przystępując do przeglądu przykładowych zastosowań metod etnograficznych w badaniach bibliotekoznawczych, należy wspomnieć, że problem identyfikowania obszarów ich potencjalnego wykorzystania w LIS jest już od pewnego czasu przedmiotem zainteresowania badaczy. I tak na przykład w 2011 r. Valeda Dent Goodman zarysowała potencjalne obszary zastosowania: zrozumienie zachowań czytelników oraz ich sposobów pracy, jak również poznanie wyzwań, z jakimi borykają się starając się zlokalizować, wyszukać i wykorzystać informacje z rozmaitych źródeł. Goodman podkreśliła też, że stosowanie metod etnograficznych nie wyklucza skorzystania z innych narzędzi badawczych (Goodman, 2011). Z kolei w 2016 r. Bryony Ramsden starała się określić, w jakich obszarach LIS już są wykorzystywane metody etnograficzne. Z jej analiz wynika, że były to badania na temat gromadzenia zbiorów, korzystania z materiałów bibliotecznych i technologii, zachowań informacyjnych, korzystania z informatorium, organizacji przestrzeni bibliotecznej, jak również efektywności szkoleń bibliotecznych. Z tych samych analiz wynika, że metody etnograficzne często wykorzystywane są w projektach łączących kilka z zarysowanych powyżej wątków (Ramsden, 2016). Ciekawego przeglądu dokonała też Victoria Wilson, która prowadziła rozważania dotyczące możliwości stosowania metod etnograficznych w odniesieniu do katalogów bibliotecznych i ich użytkowników. Z jej pracy wynika, że głównym obszarem stosowania metod etnograficznych są badania bibliotek akademickich, choć oczywiście można wyszczególnić inne przykłady, jak choćby działalność bibliotek na obszarach wiejskich w Ugandzie (Wilson, 2015).

Ze względu na charakter niniejszego opracowania, przykłady zastosowania metod etnograficznych w badaniach bibliotekoznawczych ograniczono do obszaru badań bibliotek: ich użytkowników, pracowników i usług. Celowo skupiono się na tej, *stricte* bibliotekoznawczej problematyce. Tym samym zrezygnowano z analizowania możliwości stosowania etnografii w pracach dotyczących innych, nie mniej ważnych zagadnień, jak choćby modeli zachowań informacyjnych. W związku z powyższym w ostatniej części artykułu zamieszczono przegląd zastosowań metod etnograficznych, różnicując metody obserwacji ze względu na stopień

uczestnictwa badacza (obserwacja uczestnicząca i obserwacja nieuczestnicząca) oraz jawność badania (obserwacja jawna i obserwacja ukryta), prezentując po jednym przykładzie ich wykorzystania we wcześniejszych badaniach. W związku z niezwykle rzadkimi zastosowaniami badań terenowych i dzienniczkowych w bibliotekoznawstwie, nie zdecydowano się na omawianie konkretnych przykładów ich zastosowania w dyscyplinie.

Barbara M. Wildemuth, opisując na czym polega obserwacja uczestnicząca, jako jeden z doskonałych przykładów jej wykorzystania przytacza badanie przeprowadzone przez Lynne McKechnie. McKechnie pracując nad rozprawą doktorską przeprowadziła badanie wśród 30 czteroletnich dziewczynek, które – naturalnie pod opieką rodziców – korzystały z usług bibliotek publicznych. Celem jej pracy było określenie roli dorosłych (rodziców i bibliotekarzy) w korzystaniu z tych usług bibliotecznych, które są adresowane do dzieci w tym wieku i kilku innych kwestii (McKechnie, 2000; Wildemuth, 2009b). Należy podkreślić, że autorka badania prowadziła w dwóch etapach, z wykorzystaniem różnych metod badawczych – poza szczególnie interesującą w kontekście niniejszych rozważań obserwacją, przeprowadzała wywiady oraz badania dzienniczkowe matek biorących udział w badaniu dziewczynek. Warto zaznaczyć, że w pierwszej kolejności prowadziła wywiady z matkami dziewczynek w ich domach, dzięki czemu dzieci mogły poznać badaczkę w bezpiecznym dla nich otoczeniu i dopiero w dalszej kolejności, innego już dnia, obserwowała zachowanie dzieci oraz to, jak są wspierane przez dorosłych. Ostatni etap stanowiło badanie dzienniczkowe (McKechnie, 2000). Sama obserwacja, prowadzona w bibliotece, była realizowana w taki sposób, by nie zakłócić normalnego zachowania uczestników badania. Zatem poza prośbą o to, by nie zmieniali oni swoich nawyków, badaczka zachowywała się w sposób naturalny dla kontekstu badawczego (tj. jak studentka, robiąca notatki podczas korzystania z materiałów bibliotecznych), jednocześnie starając się pozostać poza polem widzenia obserwowanych dzieci. Wildemuth określa takie podejście jako doskonały przykład badacza identyfikującego i rozwijającego rolę obserwatora w sposób naturalny dla miejsca badania (Wildemuth, 2009b).

Przykładem zastosowania obserwacji jawnej nieuczestniczącej jest badanie, które Jim Hahn i Lizz Zitron przeprowadzili wśród pierwszorocznych studentów Uniwersytetu Illinois. Dotyczyło ono ich sposobów nawigowania w zbiorach biblioteki uczelnianej. Udział w badaniu był dobrowolny, a zgłaszający się do niego studenci wchodząc do biblioteki byli proszeni o zlokalizowanie dwóch książek oraz jednej płyty DVD w wolnym dostępie (biblioteka, klasyfikuje swoje zbiory zgodnie z Klasyfikacją Dziesiątą Deweya). Wszystkie dokumenty, które mieli znaleźć badani, były zlokalizowane na poziomie pozbawionym stanowiska informacyjnego, w którym można byłoby skorzystać z porady bibliotekarza, zatem użytkownicy

działali samodzielnie. W badaniu połączono kilka technik: wywiady etnograficzne, *think aloud protocol*⁴ oraz obserwację jawną nieuczestniczącą. Podczas jego realizacji obserwowano, jak studenci poruszają się po budynku, nagrywano wszystko, co mówili, a po zakończeniu prowadzono z uczestnikami wywiad. Dzięki takiemu podejściu analizom poddano materiał empiryczny pozyskany w wyniku zastosowania trzech, wzajemnie uzupełniających się metod. W wyniku badania stwierdzono, że podczas poszukiwań użytkownicy wykorzystywali przede wszystkim informacje nt. sygnatur umieszczone na szczytach regałów oraz na grzbietach książek, rzadziej natomiast korzystali ze znaków umieszczonych w przestrzeni bibliotecznej lub porady bibliotekarzy – co jest oczywiste ze względu na lokalizację poszukiwanych egzemplarzy. Jednocześnie wywiady i nagrania *think aloud protocol* pozwoliły na uzupełnienie tych danych, m.in. na temat potrzeb oznakowania przestrzeni bibliotecznej (badani postulowali wykorzystanie większej liczby map), czy też elementów sprawiających korzystającym najwięcej trudności. W wyniku przeprowadzonego badania autorzy zaproponowali przyjęcie strategii ułatwiającej użytkownikom korzystanie ze zbiorów biblioteki (Hahn & Zitron, 2011).

Ciekawą i dość specyficzną metodą jest obserwacja uczestnicząca prowadzona w sposób niejawny. Jest ona często wykorzystywana w badaniach jakości usług rozmaitych instytucji i w tym ujęciu jest określana jako tajemniczy klient (ang. *secret client*, *mystery client*, *mystery shopper*). Badacz prowadzący taką obserwację najczęściej wciela się w rolę interesanta danej instytucji i, nie ujawniając swojej tożsamości, może ocenić obiektywnie jakość obsługi (Dziadkowiec, 2006; Kuźma, 2016; Marciniak et al., 2016). Warto nadmienić, że metoda ta nie zawsze wymaga bezpośredniej wizyty badacza w instytucji i może być wykorzystywana za pośrednictwem różnych narzędzi komunikacji, w tym telefonu (tzw. *mystery calling*) lub poczty elektronicznej (tzw. *mystery mailing*). Metodę tę w swojej rozprawie doktorskiej wykorzystał Marcin Karwowski, który dążył do określenia, czy może ona być wykorzystywana do badań jakościowych w bibliotekach. Celem autora było również opracowanie metodologii badania *secret client* oraz zbadanie jakości obsługi bibliotek uniwersyteckich w Polsce. W tym celu autor przeprowadził czteroetapowy audyt w 18 polskich bibliotekach uczelnianych. „W ramach 1. etapu analizowano proces rejestracji zewnętrznego czytelnika za pomocą wizyty bezpośredniej (*mystery shopping*). Kolejny audyt zakładał ten sam sposób badania, jednak weryfikował jakość realizowanych usług przez placówkę. W trzecim etapie wykorzystano *mystery mailing*, w celu oceny jakości obsługi na odległość świadczonej przez telefon. Audytor próbował uzyskać informacje o procedurze rejestracji. W ostatnim etapie, stosując *mystery calling*, analizowano

⁴ Technika *think aloud protocol* polega na zapisywaniu i późniejszym analizowaniu wypowiedzi badanego, który wykonując konkretne zadanie wypowiada na głos wszystko, co myśli.

jakość obsługi za pośrednictwem elektronicznych kanałów komunikacji. Rozmowa dotyczyła zbiorów i udogodnień dla osób z niepełnosprawnością, którymi dysponuje audytowana placówka” (Karwowski, 2016)⁵. Autor prowadząc badania starał się nie tylko określić poziom jakości świadczonych usług bibliotecznych, ale również sprawdzić, czy w tym zakresie może być wykorzystywana metoda tajemniczego klienta. Jego analizy wskazują na duży potencjał wykorzystania tego narzędzia w badaniu jakości usług bibliotecznych.

Interesującym przykładem zastosowania obserwacji ukrytej nieuczestniczącej jest badanie obsługi użytkowników reprezentujących osoby LGBT w bibliotekach Vancouver. Ann Curry, koordynująca to badanie, zastosowała strategię, która niewątpliwie pozwoliła na uzyskanie wiarygodnych wyników, ale jednocześnie nastroczała wielu wątpliwości etycznych. Curry bowiem przeprowadziła badanie bez zgody respondentów, którzy zostali celowo wprowadzeni w błąd i poinformowani o wynikach po jego zakończeniu. Badanie ponadto było prowadzone przez studentkę (w wieku 19 lat), która wcielała się w rolę szesnastolatki o orientacji homoseksualnej, chcącej założyć w szkole stowarzyszenie/klub uczniów LGBT. Celem badania było określenie zgodności obsługi ze standardami Reference and User Services Association (RUSA) wypracowanymi właśnie w odniesieniu do pracy z osobami reprezentującymi mniejszości seksualne. Podstawą badania były arkusze, wypełniane po zakończeniu obserwacji, a następnie analizowane pod kątem realizacji wytycznych RUSA. Badanie pozwoliło stwierdzić, że w trzech z 20 zrealizowanych obserwacji wystąpiły zachowania wyraźnie niezgodne ze standardami (cenzura treści o tematyce homoseksualnej), a w większości przypadków pozostawało pole do poprawy jakości obsługi osób reprezentujących mniejszości seksualne. Jednocześnie w związku z samą procedurą badawczą nasuwa się wiele wątpliwości dotyczących etyki procesu badawczego – mimo że zastosowane w badaniu rozwiązania metodologiczne zostały zatwierdzone przez radę odpowiadającą za etykę prowadzenia badań (Curry, 2005; Wildemuth, 2009a).

Zaprezentowany powyżej przegląd zastosowań metod etnograficznych, obecnych w literaturze bibliotekoznawczej pozwala wnioskować o znacznym potencjale ich wykorzystania w dyscyplinie badawczej. Metody etnograficzne, choć stosowane niezbyt często, pozwalają na rozpoznanie zagadnień, które trudno zgłębić w oparciu o metody deklaratywne, takie jak np. ankiety. Jednocześnie nie ma przeszkód, by metody etnograficzne, deklaratywne i inne wzajemnie się dopełniały, pozwalając na dogłębne rozpoznanie interesujących zagadnień.

⁵ Cytat przytoczono w wersji oryginalnej, choć – jak się wydaje – występuje tu omyłka pisarska, polegająca na zamienieniu określeń *mystery calling* i *mystery mailing*.

WNIOSKI

Celem niniejszego artykułu było podjęcie próby przeanalizowania obecności metod etnograficznych w bibliologii i informatologii, a szczególnie w bibliotekoznawstwie. Przeprowadzona w dwóch ujęciach analiza, w której wykorzystano wyniki badań bibliometrycznych (dostępnych w literaturze przedmiotu oraz będących wynikiem własnych analiz autorki) oraz przykłady zastosowania metod obserwacji w badaniach bibliotekoznawczych, pozwoliła stwierdzić, że metody te są obecne w polu badawczym bibliologii i informatologii. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że obecność ta jest niewielka w przypadku piśmiennictwa zagranicznego, a w przypadku polskiego – całkowicie incydentalna. Pozwala to wnioskować o słabym zakorzenieniu metod badań etnograficznych w dyscyplinie. Jednocześnie zidentyfikowane potencjalne obszary ich zastosowania, jak również konkretne zastosowania w badaniach, pozwalają sądzić o dużym potencjale tych metod – czy to w roli narzędzi wspomagających procedurę gromadzenia danych lub walidacji wyników czy też istotnych materiałów badawczych.

BIBLIOGRAFIA

- Angrosino, Michael (2010). *Badania etnograficzne i obserwacyjne*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Bieńkowska, Barbara (1989). Metody bibliologiczne w badaniach dziejów nauki. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, vol. 34 (2), s. 331-342.
- Chu, Heting (2015). Research methods in library and information science: A content analysis. *Library and Information Science Research*, vol. 37(1), pp. 36-41. <<https://doi.org/10.1016/j.lisr.2014.09.003>>.
- Chu, Heting; Ke, Qing (2017). Research methods: What's in the name? *Library and Information Science Research*, vol. 39(4), pp. 284-294. <<https://doi.org/10.1016/j.lisr.2017.11.001>>.
- Cichocki, Piotr; Jędrkiewicz, Tomasz; Zydel, Robert (2012). Etnografia wirtualna. W: *Badania jakościowe. Metody i narzędzia. Tom 2*. Red. D. Jemieliński. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Crabtree, Andy; Nichols, David M.; O'Brien, John; Rouncefield, Mark; Twidale, Michael (2000). Ethnomethodologically informed ethnography and information system design. *Journal of the American Society for Information Science*, vol. 51(7), pp. 666-682. <[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(2000\)51:7<666::AID-ASIS>3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(2000)51:7<666::AID-ASIS>3.0.CO;2-5)>.
- Curry, Ann (2005). If I Ask, Will They Answer? Evaluating Public Library Reference Service to Gay and Lesbian Youth. *Reference & User Services Quarterly*, vol. 45(1), pp. 65-75.
- Dąbrowska, Anna; Janoś-Kresło, Mirosława; Wódkowski, Arkadiusz (2016). *e-usługi a społeczeństwo informacyjne*. Warszawa: Difin.
- Dziadkowiec, Joanna (2006). Wybrane metody badania i oceny jakości usług. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*, vol. 117, s. 23-35.
- Flick, Uwe (2011). *Jakość w badaniach jakościowych*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Goodman, Valeda Dent (2011). Applying ethnographic research methods in library and information settings. *Libri*, vol. 61(1), pp. 1-11. <<https://doi.org/10.1515/libr.2011.001>>.

- Hahn, Jim; Zitron, Lizz (2011). How First-Year Students Navigate the Stacks. *Reference & User Services Quarterly*, vol. 51(1), pp. 28-35. <<https://doi.org/10.5860/rusq.51n1.28>>.
- Jasiewicz, Justyna (2017). Obszary, problemy i metody badawcze library and information science. Część I. *Przegląd Biblioteczny*, vol. 85(4), s. 496-512.
- Jasiewicz, Justyna (2018). Obszary, problemy i metody badawcze Library and Information Science. Część II. *Przegląd Biblioteczny*, vol. 86(1), s. 16-32.
- Karwowski, Marcin (2016). *Secret client – nowa metoda badania jakości obsługi w bibliotekach uniwersyteckich* [online]. Niepublikowana rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem M. Fedorowicz-Kruszewskiej. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Repozytorium Uniwersytetu Mikołaja Kopernika [dostęp: 28.05.2018]. Dostępny w WWW: <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/5153/Marcin_Karwowski-Rozprawa_doktorska.pdf?sequence=1>.
- Khoo, Michael; Rozaklis, Lilly; Hall, Catherine (2012). A survey of the use of ethnographic methods in the study of libraries and library users. *Library and Information Science Research*, vol. 34(2), pp. 82-91. <<https://doi.org/10.1016/j.lisr.2011.07.010>>.
- Kuźma, Elżbieta (2016). Co może zaoferować biblioteka naukowa swoim czytelnikom w dobie wzrastającej komputeryzacji życia codziennego? W: *Biblioteki bez użytkowników...? Diagnoza problemu*. Materiały konferencyjne pod red. H. Brzezińskiej-Stec i J. Żochowskiej. Białystok, s. 317-326.
- Malinowski, Bronisław (1987). *Argonauści Zachodniego Pacyfiku: relacje o poczynaniach i przygodach krajowców z Nowej Gwinej. T.1*. Warszawa: Państwowe Wydaw. Naukowe.
- Marcinak, Aleksandra; Milewska, Paulina; Sójkowska, Iwona (2016). *Biblioskan. Monitoring i ewaluacja w bibliotekach publicznych*. Łódź: Fundacja Normalne Miasto-Fenomen.
- McKechnie, Lynna (2000). Ethnographic observation of preschool children. *Library & Information Science Research*, vol. 22(1), pp. 61-76. <[https://doi.org/10.1016/S0740-8188\(99\)00040-7](https://doi.org/10.1016/S0740-8188(99)00040-7)>.
- Ramsden, Byrony (2016). Ethnographic methods in academic libraries: A review. *New Review of Academic Librarianship*, vol. 22(4), pp. 355-369. <<https://doi.org/10.1080/13614533.2016.1231696>>.
- Staszczak, Zofia (Red.). (1987). *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa – Poznań.
- Wala, Katarzyna (2011). *Etnografia w badaniach marketingowych* [online]. antropologia za_stosowana; [dostęp: 21.05.2018]. Dostępny w WWW: <<https://stosowana.wordpress.com/2011/07/04/etnografia-w-badaniach-marketingowych/>>.
- Wildemuth, Barbara M. (2009a). Direct observation. In: *Application of social science research methods to question in Information and Library Science*. Ed. by Barbara M. Wildemuth. Westport: Libraries Unlimited.
- Wildemuth, Barbara M. (2009b). Participant observation. In *Application of social science research methods to question in Information and Library Science*. Ed. by Barbara M. Wildemuth. Westport: Libraries Unlimited.
- Wilson, Victoria (2015). Catalog users “In the wild”: The potential of an ethnographic approach to studies of library catalogs and their users. *Cataloging and Classification Quarterly*, vol. 53(2), pp. 190-213. <<https://doi.org/10.1080/01639374.2014.980022>>.

JUSTYNA JASIEWICZ

Faculty of Journalism, Information and Book Studies

University of Warsaw

e-mail: justyna.jasiewicz@uw.edu.pl

ETHNOGRAPHIC METHODS IN LIBRARY STUDIES

KEYWORDS: Methodology. Research methods. Ethnographic methods. Ethnography. Library studies.

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The aim of the article was to analyze the presence and use of ethnographic research methods in the field of library studies. The author studied the use of observation, field work and diary panels in the projects concerning the library employees, users and services. **Method** – In order to reach the conclusions the author used her own research on the use of afore-mentioned methods in the literature of the field. The analysis was based on the collection of 4832 abstracts from 13 field journals (11 foreign and 2 Polish ones) published in the years 2010 to 2015. The article contains the results of the research on the use of ethnographic methods. Quantitative analyses have been enhanced with the review of selected ways of applying those methods in the scholarly literature. **Results** – The results of the research show that the ethnographic methods are used in library studies to a limited extent. In foreign literature they are used quite rarely and in Polish literature – very occasionally. **Conclusions** – The application of the discussed methods in researching the issues where the declarative methods appear to be insufficient suggests that the use of ethnographic methods in library studies has a significant potential.